

РОЗДІЛ VI. ПРОБЛЕМИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

УДК 373.3.015.3:159.922.7]:316.628-021.431

Ліна Крившенко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-9991-5719-6081

Вікторія Павліченко

КУ Сумська СШ №25, м. Суми
ORCID ID 0009-0005-3375-7581
DOI 10.24139/2312-5993/2024.04/212-222

ФОРМУВАННЯ РОЗУМНИХ ПОТРЕБ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Мета статті – розкрити досвід роботи школи I ступеня КУ Сумська спеціалізована школа I-III ступенів № 25, м. Суми Сумської області щодо формування розумних потреб здобувачів початкової освіти. Констатовано, що розумні потреби є важливим складником соціальної та громадянської компетентностей. Сформовані розумні потреби школярів можуть стати підґрунтям розвитку особистості, що у майбутньому матиме позитивний вплив на їх успішність у щоденному житті, дозволить здійснювати вплив на події буденного життя, змінювати на краще внутрішнє «Я» та навколишню реальність. Конкретизовано сутність поняття «розумні потреби». Розкрито сутність основних форм роботи з молодшими школярами щодо формування розумних потреб.

Ключові слова: розумні потреби, корисні та шкідливі потреби, здобувачі початкової освіти, моральність, сімейне виховання, трудове виховання, духовні потреби.

Постановка проблеми. Провідне місце в механізмі людської життєдіяльності займають потреби. Вони виступають джерелом, рухливою системою, що змінюється залежно від обставин, а також досягнутого особистістю рівня всебічного розвитку і самосвідомості. Не тільки зміст програмового матеріалу, а й особливості шкільного життя (класного і позакласного), приведені у природовідповідність розвитку дітей молодшого шкільного віку, мають впливати на формування у них розумних потреб. Саме тому для педагогів початкової школи важливим є вивчення досвіду роботи закладів освіти з означеної проблеми.

Аналіз актуальних досліджень. Теоретичні розробки дослідження потреб знаходимо у працях К. Альдерльфера, П. Сорокіна, Г. Блумера, Дж. Хоманса, Н. Лумана, А. Маслоу, Г. Маркузе. В аспекті потреби-інтереси-цінності проводили дослідження А. Здравомислов, Н. Кузнецов; трудову діяльність як потребу особистості вивчали Є. Миженська, А. Нельга; площину соціальних потреб досліджували В. Тарасенко, В. Магун, А. Мялкін,

О. Вишняк, Г. Хоружий (соціальні потреби особистості), наукові розвідки у сфері інтелектуальних потреб здійснив О. Донченко, духовних потреб – Н. Победа, Е. Іваненко. О. Майданник у своїй дослідженні акцентує, що комплексом потреб можна здійснювати ідентифікацію власної особистості.

Мета статті. Розкрити досвід роботи школи I ступеня КУ Сумська спеціалізована школа I-III ступенів №25, м. Суми Сумської області щодо формування розумних потреб здобувачів початкової освіти.

Методи дослідження. Аналіз наукових джерел щодо формування потреб особистості з позицій науки; вивчення досвіду роботи вчителів школи I ступеня КУ Сумська СШ №25, м. Суми (педагогічне спостереження, анкетування, опитування, співбесіди) з позицій практики.

Виклад основного матеріалу. Оскільки будь-яке суспільство може задовольняти потреби своїх громадян лише на основі тих матеріальних цінностей, які є в його розпорядженні, батьки, дитсадок і школа покликані з раннього віку формувати у дітей розумні потреби. Вони спрямовані на всебічний і гармонійний розвиток особистості, відповідають економічним та соціальним можливостям нашого суспільства, індивідуальним та віковим особливостям школярів і при цьому не перешкоджають задоволенню потреб та інтересів інших людей.

Абрахам Маслоу, американський дослідник, психолог у своїй теорії мотивації зробив спроби пояснити, чому люди мають різні потреби та створив ієрархічну структуру цих потреб, що складається із п'яти рівнів: фізіологічні, безпекові, соціальні, потреба в повазі, самореалізація (Maslow, 1943).

Клейтон Альдерфер у теорії *ERG* також говорить про ієрархічну структуру потреб, однак виокремлює три рівні: існування, спілкування, зростання (Мельник, 1999).

Девід Макклеланд у теорії потреб виділяє інші три рівні (види) потреб: успіх, влада, приналежність (Макклеланд, 1961; Резнікова, 2011).

В. О. Сухомлинський наголошував, що «...як тільки дитина відкрила очі на світ, їй чогось хочеться. Потреби – рушій людського життя. З потреб випливають бажання. Але вся суть людського виховання полягає в тому, щоб бажання особи гармонували з інтересами колективу, суспільства, народу, Батьківщини. Бажання треба з перших днів свідомого життя дитини окультурювати. Культура

людських бажань – це стрижневий корінь сімейно-шкільного виховання» (Сухомлинський, 1987).

Феномен «розумні потреби» у межах нашого дослідження слід розуміти як життєво необхідні потреби, що забезпечують процеси життя і діяльності людини, створюють сприятливі умови для всебічного і гармонійного розвитку, не суперечать і сприяють потребам суспільства.

На нашу думку досить важливо розрізнати потреби, бажання і забаганки.

Сучасна наука поділяє потреби на раціональні та нераціональні. До раціональних (корисних) потреб відносяться ті, що не шкодять людині у процесі їх задоволення. Нераціональні (шкідливі) потреби – це потреби, задоволення яких має шкідливий вплив на людину та суспільство.

Бажання – це те чого ми хочемо, прагнемо, що мріємо мати, здобути у перспективі для задоволення своїх потреб.

Забаганка – те, що ми хочемо мати або отримати негайно, навіть якщо це нам не потрібно. Зазвичай дитячі забаганки звучать у формі вимоги.

У цілому процес формування потреб має відповідати моральним принципам і нормам суспільства. Адже без високої моральності особистість не можна бути ідейною, чесною, совісною, порядною, вимогливою до себе.

На нашу думку, саме виховання моральності є найбільш дійовим способом підняти ефективність виховної роботи в закладах освіти, її соціальну віддачу, гарантувати від виникнення нездорових явищ у поведінкових аспектах життєдіяльності школярів.

Відповідно до вимог організації освітньої діяльності молодших школярів у Новій українській школі, учитель має уважно вивчати індивідуальні особливості дітей, щоб більш точно здійснювати педагогічний вплив, коригувати їх прагнення і бажання, відстежувати особистісне зростання кожного школяра. У ході цієї роботи створюються сприятливі передумови для поглибленого формування розумних потреб: у навчанні, у спілкуванні, праці, ігровій діяльності, духовному збагаченні засобами мистецтва тощо.

Педагоги школи I ступеня КУ Сумська СШ № 25, м. Суми працюють саме в цьому напрямі. Саме потреба у відкритті та здобутті нових знань є для здобувачів початкової освіти суспільно значущою. Тому вчителі з

перших днів навчання дітей у школі виховують у них потребу вчитись, ураховуючи те, що провідною діяльністю для школярів цього віку залишається гра. Навчальні заняття вчителів початкових класів завжди у міру насичені дидактичними, сюжетно-рольовими, психологічними, спортивними іграми та з усіх предметів несуть значимий інтелектуальний заряд. Разом з цим педагоги зазвичай пов'язують тему уроку із практичним застосуванням знань у життєвих ситуаціях шляхом реалізації діяльнісного підходу до навчання та STEM-технологій, максимально використовують культурні центри міста і мікрорайону школи (музеї, галереї, студії, клуби, парки, сквери тощо), щоб з молодшого шкільного віку пробудити в учнів постійне прагнення до духовного збагачення. Зміст навчального матеріалу вибудовують так, щоб він був не надто легким і не надто складним, а викликав у дітей бажання знайти відповіді на питання, що виникають, спонукав до самостійного відкриття нових знань. Урок-казка, урок-квест, урок-подорож, урок-конкурс (змагання), урок-тренінг, що відображає ігрову участь дітей у реальних життєвих ситуаціях та інші види нетрадиційних уроків – педагогічний арсенал, що забезпечує постійну потребу здобувачів початкової освіти у відкритті знань, тобто потребу вчитися.

Удумлива, прониклива робота над літературними творами за програмою з позакласного читання є невичерпним джерелом духовного зростання наших дітей. На прикладах героїв літературних творів, подвигів українського народу у часи протистоянь учителі початкових класів допомагають своїм вихованцям розпізнавати добро і зло, вчать любити й ненавидіти, робити правильний моральний вибір, формують їхні моральні переконання.

Отже, педагоги невтомно шукають і знаходять ефективні прийоми оптимізації навчального процесу, унаслідок чого мають змогу виховати в учнів потребу самостійно поповнювати свої знання, працювати, берегти довкілля та громадську власність.

На матеріалах діяльності шкільного євроклубу «Гармонія» й участі в його акціях учителі початкових класів уміло і тактовно виховують в учнів патріотизм, почуття інтернаціоналізму, що є основою загальнонаціональної гордості українців. Така робота зі школярами не лише задовольняє духовні потреби, а й ставить їх на перше місце.

Заслуговує на увагу система позакласних заходів, які використовують учителі початкових класів КУ Сумська СШ №25, м. Суми у формуванні в дітей духовних і матеріальних потреб:

проведення просвітницьких виховних заходів (інтерактивних свят), приурочених державним і народним святам, шкільні виставки виробів, малюнків, класні змагання за чистоту робочого місця, збереження підручників, суспільно-корисна праця у дитячому козацькому міні-сквері тощо.

Духовні потреби здобувачів початкової освіти виявляються й у тому, що вони є читачами шкільної і міської бібліотек, разом зі старшими школярами сумлінно дбають про екологічно чистий простір території коли, постійно беруть участь у благодійних акціях.

Засобами позакласної роботи педагоги школи I ступеня реалізують потребу молодших школярів у громадській діяльності. Так, наприклад, традиційним стало прикрашання Пасхального дерева та Новорічної ялинки на території школи в подарунок для мешканців мікрорайону. Створення оази зеленої краси «Козацький міні-сквер», навчальної бази «Козацький ліс» спонукає молодших школярів до постійної посиленої трудової діяльності за власним бажанням, без жодного примусу, підвищує їх особисту значимість для суспільства не тільки у власному баченні, а й в очах мешканців мікрорайону, викликає почуття гордості за свій внесок у справи на благо інших.

Як на уроках, так і в системі позакласних виховних заходів учителі приділяють достатньо уваги значимості української мови – проблемі, що досить гостро постала у час російської агресії. У молодших школярів зросла потреба у вмінні спілкуватися виключно державною мовою. Вони усвідомлюють, що слово має вплив на моральність людини. В. Сухомлинський говорив про те, що рідне слово є найтоншим доторканням до серця; воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом... Тому, виховуючи людину зі шкільної парти, педагоги початкових класів постійно підкреслюють значення мови рідного народу, намагаються зробити все, щоб вихованці досконало володіли нею. Сьогодні педагоги перед дітьми питання про те, як ми говоримо українською мовою, чи не псуємо їх. Це сприяє вихованню мовної культури.

Традиційними в школі I ступеня стали свята, конкурси, вікторини приурочені рідній мові, красі українського слова. Саме на них здобувачі початкової освіти дізнаються про те, що українська мова – одна з найспівучіших не тільки серед слов'янських мов, а й в усьому світі. Завдяки їй можна глибше пізнати традиції, звичаї, психологію,

національний дух українців. Педагоги домагаються за допомогою рідного слова ввести дітей у світ духовності нашого народу, знайомлять з історичним минулим, фольклором, національними традиціями, народними символами, літературою, культурною спадщиною українців. Таким чином виховання повертається до своїх джерел. Це віддзеркалюється не тільки у змісті заходів, а й у їхньому оформленні, атрибутиці. Вишиванки, рушники, одяг, прислів'я, пісні, танки допомагають відчутти колорит життя українського народу, що сприяє реалізації потреби молодших школярів у розумінні своєї приналежності до цього народу.

Великий потенціал для формування розумних потреб здобувачів початкової освіти, зокрема потреби бути добрим, вчителі початкових класів убачають в українському фольклорі. Тому великого значення надають українським народним казкам, загадкам, прислів'ям, легендам, переказам, пісням. У процесі освітньої діяльності школярі створюють виставки малюнків до текстів народної мудрості, складають казочки, пишуть вірші й коротенькі оповідання. Водночас така діяльність позитивно впливає на потреби молодших школярів у самореалізації.

З'ясовуючи зі здобувачами початкової освіти проблеми добра і зла, педагоги виходять з важливих педагогічних постулатів В. Сухомлинського: «Треба так впливати на свідомість і почуття вихованців, щоб вони переживали привабливість добра і нетерпимість до зла, щоб уже в ранньому дитинстві їх вабила моральна краса людської поведінки, щоб дитина сама прагнула до щастя бути морально красивою» (Сухомлинський, 1975).

Засобами позакласної роботи педагоги сприяють усвідомленню та реалізації учнями потреби у вияві емпатії: чуйність, готовність прийти на допомогу – високошановані людські якості в усі часи, а надто сьогодні. Уважне, чуйне ставлення до тих, хто нас оточує в школі, на вулиці, у транспорті та інших громадських місцях, нічого в нас не відбирає, навпаки, приносить багатство, якому немає ціни. Як переконував В. Сухомлинський, найбагатшими є ті люди, які постійно віддають іншим частинку свого серця, своєї душі (Сухомлинський, 1975).

Однак варто підкреслити, що успіх у формуванні розумних потреб молодших школярів багато в чому залежить і від позиції родини. На жаль, досвід роботи в початковій школі указує на те, що значна частина батьків не завжди правильно формує потреби своїх дітей. Часто випускається з поля зору такий компонент економічного виховання, як

ознайомлення сина чи доньки з сімейним бюджетом, його використанням. А це іноді призводить до рецидивів споживацької психології – діти вимагають більше, ніж можуть дати їм батьки.

Вади сімейного виховання вбачається і в тому, що деякі батьки всіма правдами і неправдами «оберігають» своїх дітей від праці. Тому необхідно, щоб прилучення їх до посиленої фізичної праці частіше обговорювалося на батьківських зборах, проводилася серед батьків і просвітницька робота щодо трудового виховання молодших школярів.

На наш погляд, принаймні три напрями трудової діяльності дітей потребують систематичного висвітлення педагогічною пропагандою серед батьків: інтелектуальна чи навчальна, суспільно корисна й продуктивна і, нарешті, побутова праця.

Розкриваючи зміст цих видів праці і необхідність залучення до них дітей у кожній родині, педагоги вважають обов'язком пояснити батькам, що компетентності, які дитина набуває у процесі навчальної, суспільно корисної роботи та допомоги старшим удома, мають винятково важливе значення, бо прискорюють процес формування її особистості. Залучення молодшого школяра до трудової діяльності, постійне вправлення в її різновидах забезпечують його фізичний, інтелектуальний і моральний розвиток. Праця сприяє вихованню дітей у дусі колективізму, громадянськості, відповідальності за доручену справу. Доцільно визначити коло обов'язків удома, постійно контролювати якість виконання доручень.

Досвід роботи вчителів початкових класів КУ Сумська СШ №25, м. Суми доводить, що батькам слід знати, що оберігання дитини від особистої праці неминуче призводить до фізичної, розумової і моральної деградації. Педагоги переконані, що, формуючи розумні матеріальні потреби, батьки допомагають школі розвивати духовні запиту, привертати увагу і до питань політичного життя в державі. Така орієнтація – передумова становлення моральної зрілості, ідейної стійкості особи.

Уміння сім'ї спрямувати загальнолюдські цінності на всі види виховної роботи вдома позитивно позначається на формуванні активної життєвої позиції дітей. А от потреба створювати блага для інших людей (створення квіткових клумб, догляд за рослинами, улаштування концертів і свят не тільки для батьків, а й, наприклад, для учнів інших класів, вихованців закладів дошкільної освіти, мешканців

мікрорайону, екологічні акції тощо) є серцевиною прищеплення любові до Батьківщини.

Для досягнення означеної мети вчителі початкових класів КУ Сумська СШ № 25, м. Суми проводять з батьками тренінги, бесіди, конференції, лекції про історичне минуле нашого народу, знаменні і народні свята, державні символи тощо.

«В умовах сучасного суспільства у вихованні і навчанні підростаючого покоління очевидна потреба в об'єднанні зусиль сім'ї та школи з метою створення єдиного педагогічного простору, у якому б закладалася правильна ієрархія життєвих цінностей і формувалася цілісна особистість. Сьогодні це завдання розв'язати окремо не під силу ні сім'ї, ні школі. Тільки разом, досягаючи духовної єдності основних учасників педагогічного процесу, ця мета буде досягнута» (Самійленко, 2008).

Про героїзм українців, їх незліченні жертви, принесені на вівтар Незалежності, єдності і цілісності України, сучасні молодші школярі знають не з переказів і легенд. Це діти, які разом з дорослими переживають жахіття війни. Їх батьки і діди виборють мир для нашої держави. Меморіальні комплекси в пам'ять тих, хто загинув, захищаючи свободу і незалежність нашої Вітчизни завжди будуть нагадувати про ці часи та потребу бути готовими до захисту рідної землі. Нинішнє підростаюче покоління розумом і серцем торкається цих святинь, тому глибоко усвідомлює наші козацькі (українські) ідеали. Адже історія рідної землі захоплює людину в дошкільні та шкільні роки. Тож треба вчити батьків виділяти час на те, щоб розповідати дітям про героїчне минуле і сучасне рідного краю, подвиги земляків.

На великі свята батьки поведуть синів і дочок до меморіалів, пам'ятників, покладуть до підніжжя квіти, низько вклоняться землякам, які віддали своє життя за свободу і мирне небо над головою. Діти зрозуміють, що покладені квіти – символ великої шани, синівської поваги і пам'яті про велич подвигу батьків і дідів, взірць відданості високим ідеалам.

Досить гострою наразі є потреба здобувачів початкової освіти у виявленні своїх патріотичних почуттів. У школі I ступеня КУ Сумська СШ №25, м. Суми існують гарні традиції: починати день виконанням Державного Гімну України, а завершувати піснею «Ой, у лузі червона калина...»; разом з усією державою під час загальнонаціональної хвилини мовчання вшановувати пам'ять про захисників та цивільних громадян, які загинули внаслідок збройної агресії російської федерації

проти України; у перший та останній навчальні дні, державні свята і знаменні дати покладати квіти до меморіальних дощок, на яких викарбовано ім'я випускників школи, які віддали своє життя, захищаючи межі нашої держави; постійні зустрічі з учасниками бойових дій, які розповідають дітям про силу духу і міць нашої армії, про успіхи в боротьбі з ворогами, про допомогу країн Європи та США з постачання зброї; участь у акціях з психологічної підтримки українських воїнів (листи, малюнки, вітальні листівки); участь спільно з мамами у плетінні маскувальних сіток та створенні різдвяних і пасхальних подарунків для захисників України тощо.

«Нехай попіл героїв стукає у серця дітей», – писав В.О. Сухомлинський. У цих словах – великий смисл і сила.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже досвід роботи вчителів школи I ступеня КУ Сумська спеціалізована школа I-III ступенів №25, м. Суми Сумської області показує, що формування розумних потреб здобувачів початкової освіти є важливим складником системи виховної роботи. В основу цього процесу слід покладати такі положення:

– розумні потреби мають пронизувати різнопланову діяльність дітей;

– формування розумних потреб здобувачів початкової освіти має базуватися на глибокому знанні рівнів їх потреб і вихованості, що тісно взаємопов'язані;

– для формування розумних потреб дітей (поряд із змістом, формами та методами виховної роботи) вирішальне значення має гуманістичний стиль взаємовідносин у колективі, який виявляється у взаємній повазі та довірі дітей і дорослих;

– формування розумних потреб визначається цілеспрямованим формуванням відносин з навколишнім світом;

– позакласну діяльність здобувачів початкової освіти доречно організовувати переважно як активну діяльність із тим, щоб вона максимально сприяла формуванню розумних потреб, що є важливою частиною моральності особистості, та розвитку учнів.

Подальші наукові розвідки націлені на виявлення та теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування розумних потреб здобувачів початкової освіти.

ЛІТЕРАТУРА

- Макклеланд, Д. (1961). *Суспільство, що досягає успіху* (McClelland, D. (1961). *Successful society*).
- Мельник, Л. (1999). *Психологія управління: курс лекцій*. К.: МАУП (Melnyk, L. (1999). *Management Psychology: Lecture Course*. К.: МАУП).
- Резнікова, О. С. (2011). Класичні теорії мотивації: еволюція підходів. *Вісник економічної науки України*, 1 (19), 133-136 (Reznikova, O. S (2011). Classical theories of motivation: the evolution of approaches. *Bulletin of economic science of Ukraine*, 1 (19), 133-136).
- Самійленко, О. А. (2008). Релігійна освіта в Україні як альтернативний шлях формування духовних цінностей сучасної молоді. К.: ТОВ «АСМІ» (Samilenko, O. A. (2008). *Religious education in Ukraine as an alternative way of forming the spiritual values of modern youth*. К.: ASMI LLC).
- Сухомлинський, В. О. (1987). *Батьківська педагогіка*. К. (Sukhomlynskyi, V. O. (1987). *Parental pedagogy*. К.)
- Сухомлинський, В. О. (1975). *Вибрані твори: в 5-ти томах, Т.4*. К. (Sukhomlynskyi, V. O. (1975). *Selected works: in 5 volumes, Vol. 4*. К.).
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50 (4), 370-396.

SUMMARY

Krivshenko Lina, Pavlichenko Victoria. The formation of reasonable needs of students of primary education.

The article highlights the work experience of the 1st degree school of Sumy specialized school of 1st-3rd degrees N 25, Sumy, Sumy region, regarding the formation of reasonable needs of students of primary education in the process of educational and extracurricular activities. It was established that reasonable needs are an important component of social and civic competences. The formed intelligent needs of schoolchildren can become the foundations of personality development, which will have a positive effect on their success in everyday life in future, will allow to influence the events of everyday life, change their personality and the surrounding reality for the better. The essence of the concept of "reasonable needs" has been specified. The essence of the main forms of work with younger schoolchildren regarding the formation of reasonable needs is revealed.

The leading place in the mechanism of human life is occupied by needs. They are a source, a moving system that changes depending on the circumstances, as well as the level of comprehensive development and self-awareness achieved by the individual. Not only the content of the program material, but also the features of school life (classroom and extracurricular), brought into the natural correspondence of the development of children of primary school age, should influence the formation of their reasonable needs. That`s why it is important for primary school teachers to study the experience of educational institutions on the given problem.

The concept of "reasonable needs" within the scope of the study is considered as vital needs that ensure the processes of human life and activity, create favorable conditions for comprehensive and harmonious development, do not contradict and contribute to the needs of society.

As a basis for the formation of reasonable needs, the teachers of Sumy Secondary School N 25, Sumy recommend the following provisions:

- *reasonable needs should permeate the diverse activities of children;*

– *the formation of reasonable needs of primary education students should be based on a deep knowledge of the levels of their needs and upbringing, which are closely interrelated;*

– *for the formation of reasonable needs of children (along with the content, forms and methods of educational work), the humanistic style of relationships in the team, which is manifested in mutual respect and trust of children and adults, is of crucial importance;*

– *the formation of reasonable needs is determined by the purposeful formation of relations with the surrounding world;*

– *extracurricular activities of applicants for primary education should be organized mainly as an active practice so that it contributes as much as possible to the formation of reasonable needs, which is an important part of the morality and the development of students.*

Further investigations of the specified problem will relate to the identification and theoretical justification of the pedagogical conditions for the formation of the reasonable needs of the primary education students.

Key words: *reasonable needs, useful and harmful needs, primary education students, morality, family education, labor education, spiritual needs.*